

Open Huis Conferentie 'De Volkshogeschool: geschiedenis en actualiteit'.
Utrecht, Jacobikerk, vrijdag 29 november 2013.

Maarten van der Linde: "Het eerste en tweede gezicht van de volkshogeschool".

Levend gedachtegoed

Het gedachtegoed van de volkshogeschool leeft voort. Niet alleen in de herinnering, maar ook in het dagelijkse werk van vele aanwezigen hier. Dat heb ik gemerkt in vele e-mails en tientallen gesprekken in de afgelopen jaren. Dat er voor vandaag meer dan vierhonderd aanmeldingen waren, zegt ook wel iets.

Boek als bijdrage aan geschiedschrijving

Ons boek is een bijdrage aan de geschiedschrijving. Ik mag u wel verklappen dat we hebben geworsteld met de veelheid en gevarieerdheid aan activiteiten. En dat in een samenleving die tussen 1930 en nu nogal veranderd is. Om maar te zwijgen van de wisselende tijdgeesten die zo bepalend zijn voor onze manier van denken en analyseren. Hoe krijg je dat in een boek?

Voor de periode na 1945 was het onmogelijk alle zestien volkshogescholen even uitgebreid te behandelen als de eerste volkshogeschool Allardsoog.

Voor de 65 jaar na de oorlog hebben we gekozen voor een combinatie van chronologisch en thematisch. In de chronologische hoofdstukken schetsen we de ontwikkeling van de volkshogescholen in de maatschappelijke en politieke context. In de thematische hoofdstukken laten wij zien wat "het eerste en het tweede gezicht" van de volkshogescholen was. Op het 'eerste gezicht' leek het te gaan om cursuswerk binnen de muren van een gebouw. Maar wie goed keek, zag ook het 'tweede gezicht', het werk buiten muren: in de regio, samen met partners, in het onderwijs, in de streekontwikkeling, het begeleiden van inspraak, op pad met buitenlandse gasten. Ik kom daar zo nog op terug.

Vier generaties

Het geeft een grote voldoening dat van de aanwezigen hier ongeveer de helft ook zelf in een volkshogeschool heeft gewerkt, of in de Vereniging voor volkshogeschoolwerk. Voor mij was het boeiende van dit onderzoek om met velen van u te spreken, maar ook hier gold weer: hoe krijg je dat allemaal in het boek?

Graag wil ik even stilstaan bij de vier generaties die het werk hebben gedragen en uitgevoerd.

1931: De oprichters en pioniers van de jaren dertig en de oorlogstijd zijn vandaag vertegenwoordigd door kinderen en kleinkinderen. Ik zie leden van de families Van der Wielen, Swierstra, De Vries Reilingh en Guermonprez.

1945: Van de generatie die in 1945 en volgende jaren aan de slag is gegaan, zijn verschillende leden aanwezig. Ik zie bijvoorbeeld Sijtje Stapel en Riet Stegink. U trok in 1945 en 1946 naar Bergen en Allardsoog. Het ging u om een ideaal voor Nederland. Over arbeidsvoorwaarden lag niets vast. U kreeg een kamer en zakgeld, althans de eerste tijd. U bent inmiddels over de negentig, of er niet ver vandaan. Maar u bent er!

En dan zijn er de ietwat jongeren, nu ook in de tachtig, die in de jaren vijftig aantraden: ik beperk mij tot de 83-plussers. Ik zie Flora Meijer, die met groepen meisjes en vrouwen werkte en zelf de werving deed bij Niemeyer in Groningen, Douwe Egberts in Joure en Philips in Drachten. Ik zie Evert Helmer. U begon in Bergen en u had het talent om groepen aan het zingen te krijgen, werd mij verteld. U werkte eerst als socioloog en bouwde later de volkshogeschool in Noord-Brabant op. Rob Hajer, U begon precies zestig jaar geleden op Allardsoog en tot aan vandaag bent u actief gebleven in vele

functies. Maar ik zie ook Kris Mensink. U ging vanuit Kerk en Wereld in Drenthe aan de slag en veel later werd u de eerste directeur van de gefuseerde Vereniging van volkshogescholen en vormingscentra. Een warm welkom vandaag ook voor Renaat Roels en Trees Bauwens die het Vlaamse volkshogeschoolwerk van Stichting Lodewijk de Raet sinds midden jaren vijftig mee hebben uitgebouwd.

U – samen met vele anderen – heeft de tijd meegemaakt van de tweede bloeiperiode van het vormingswerk in internaatsverband, van 1945 tot 1965. Het aantal volkshogescholen groeide van twee naar twaalf. Met gezamenlijk 280.000 deelnemers, toen al, en toen moest de grote groei nog beginnen. Het werk bloeide. Plattelandsvrouwen. Plattelandjongeren. Huisvrouwen. Onderwijzers. Gezinsverzorgsters. Vissers. Middelbare scholieren voor hun eindexamen. Werkende jongeren als onderdeel van de bedrijfsopleiding. Uit de grote steden gemeenteambtenaren van diverse diensten, uit heel het land medewerkers van NS en PTT. Personeelsleden van de grote bedrijven als Hoogovens, Philips en AKU. Leerlingen van kweekscholen, middelbare en hogere agrarische en technische opleidingen.

En niet te vergeten: het vormings- en ontwikkelingswerk met doven. Dat unieke werk begon in Bergen, dames en heren, al in 1954, en verhuisde later naar Allardsoog, en werd daar door Wietze Venema – hier aanwezig – met zijn collega's uitgebouwd tot een werk met tachtig groepen per jaar. Dat was een mijlpaal in de geschiedenis van de emancipatie van doven in Nederland.

Cursussen op een volkshogeschool duurden tot in de jaren zestig niet zelden twee volle weken, aaneengesloten. Wie kan zich dat nu nog indenken? Twaalf dagen van huis. Het programma zat bomvol. Meehelpen in keuken en moestuin hoorde erbij. Slaapzalen met stapelbedden. Geen alcohol, wel kritisch de krant leren lezen, de eerste experimenten met groepsdiscussies, oefenen in sociale vaardigheden, leren om zonder angst voor een groep te staan. Het keurmerk van de cursussen was de combinatie van maatschappelijke, sociale, culturele en creatieve vormingsdoelen. Jannetje Koelewijn heeft beschreven hoe ingrijpend dat verblijf in 1961 op Diependaal is geweest voor haar vader die opzichter was bij Publieke Werken Amsterdam.¹

Het volkshogeschoolwerk, en het gehele volksontwikkelingswerk had in die jaren de volle steun van de overheid. Met de politieke steun kwam ook de financiële steun. In 1954 gaf de minister van OK&W de allereerste toelichting op deze steun van de overheid: 'Het volksontwikkelingswerk is een krachtig en doeltreffend middel om de spreiding der cultuur en vooral de culturele zelfwerkzaamheid over brede lagen van de bevolking te bevorderen'.

1965: De generatie die in jaren zestig en begin jaren zeventig aantrad is vandaag ruim vertegenwoordigd. Ik begin niet aan namen noemen. Die vindt u wel in ons boek. Er kwamen nieuwe volkshogescholen bij. Er zijn in Nederland in totaal 16 volkshogescholen geweest. Daarnaast had de vereniging vijf bijzondere leden: in het Duitse Oost-Friesland, twee in Vlaanderen, en een in Frankrijk en Suriname. Ook die hebben een plaats gekregen in ons boek.

Opvallend tussen 1968 en 1972 waren de soms felle discussies over de koers, waarbij elke volkshogeschool overigens zijn eigen accenten legde. De een bleef meer in het spoor van pluralisme, dialoog en ontmoeting. De ander koos meer voor de persoonsgerichte vorming met de methoden van het groepswerk. De derde werd uitgesproken maatschappijkritisch. Het was beslist geen overzichtelijk driestromenland, want de verschillende oriëntaties mengden zich.

Na 1968 kwamen er nieuwe onderwerpen op de agenda. Op Overcinge, Allardsoog en 't Oldörp werd aandacht voor het milieu en gezonde voeding een thema. De kijk op de landbouwmodernisering kantelde als gevolg van boterberg en mestoverschotten. Sicco Mansholt kwam ook in de jaren zeventig spreken, maar zijn verhaal was nu anders dan in 1945. Het groene volkshogeschoolwerk was corebusiness in Bergen, Allardsoog, Rockanje, Zeeland en Ons Erf.

¹ Jannetje Koelewijn, *De hemel bestaat niet*, blz. 158-163.

Nieuwe doelgroepen waren Surinaamse jongeren en vrouwen. De plannen voor wat uitgroeide tot het latere Kwakoefestival werden in Bergen uitgeoefend. Ook Turkse gastarbeiders en later imams kwamen naar de volkshogeschool.

Op Drakenburgh, Valkenburg en Olaertsduyn en ook op Diependaal kwamen vanaf einde jaren zestig meisjes uit de verzorgende en verplegende beroepen op cursus. Cursusleider Hans Tenwolde werd er geboeid door wat hij later 'de kleine ethiek' noemde, de alledaagse vragen van wat mag je doen, wat moet je laten, waar liggen de grenzen? Je vraagt of een oude meneer gedoucht heeft en die zegt: 'Ja'. Maar je ruikt dat het niet waar is. Wat doe je dan?

Ook het ouderenwerk begon omstreeks 1970. Toen heette dat nog 'bejaardenwerk'. Moest de volkshogeschool hier wel aan beginnen? Dat waren toch mensen wiens rol in de samenleving was uitgespeeld? De voorstanders wonnen het pleit en het werd de befaamde Pensioen in Zicht-cursus die ook nu nog wordt aangeboden.

In de jaren zeventig werden voor het eerst sinds de jaren dertig weer activiteiten georganiseerd voor jongeren en ouderen die werkloos waren geworden of in de WAO terechtgekomen.

En niet te vergeten: in 1973 bereikte de tweede feministische golf ook de volkshogescholen. De Vrouwenleerdagen in Oisterwijk en op Drakenburgh werden een begrip. Het duurde niet lang of vrijwel elke volkshogeschool had een sectie vrouwenwerk.

Tot 1970 genoot het vormingswerk een bijna onbeperkte politieke en financiële steun en menigeen hier aanwezig herinnert zich zijn of haar verontwaardiging toen staatssecretaris Henk Vonhoff in 1971 stelde dat 'de welzijnsvoorzieningen een uitdijend heelal' vormden en dat dat niet zo door kon gaan. Om weerstand te bieden aan zijn 'botte bijl' kwam het Anti-CRM Bezuinigingsfront in actie. "Opeens ging het over geld", zoals iemand tegen mij zei. Het kantelpunt in de overheidssteun – zo betogen wij – is het jaar 1977 geweest.

1990: Ook de vierde generatie, actief geworden in de jaren negentig en het eerste decennium van de 21^e eeuw, is vandaag goed vertegenwoordigd: u probeert de idealen van persoonsvorming, democratisch burgerschap en volkswaardering vast te houden in een tijd van verzakelijking en marktgericht werken waarin de overheid zich steeds verder heeft teruggetrokken. Eigenlijk moet over deze periode van de laatste twintig jaar een apart boek geschreven worden, want ons boek sluit de schets van het eigenlijke volkshogeschoolwerk af omstreeks 1990. De ontwikkelingen na 1990 hebben wij alleen in vogelvlucht geschetst.

Nog iets over 'het eerste en tweede gezicht'

Cees Stapel, jarenlang directeur van Allardsoog en later algemeen secretaris van de Vereniging, noemde in 1954 als voorbeelden van het tweede gezicht: buurtwerk, plattelandslectuurvoorziening, het werk in arbeiderskampen, jeugdwerk, meewerken in de plaatselijke culturele raad, streek- en gemeentedagen, contactdagen over de arbeidsvoorziening en bijeenkomsten voor boeren over de modernisering van de agrarische sector. De volkshogeschool ondersteunde het in kaart brengen van problemen in achterstandsgebieden en het opstellen van streekplannen. Stapel zag het als taak van de volkshogeschool om burgers te ondersteunen en hun aandeel in planvorming en besluitvorming te versterken. Deze activiteiten – al vroeg in de jaren vijftig - om burgerparticipatie te bevorderen en de beleidsvorming te democratiseren zijn in de literatuur onderbelicht gebleven. Nog steeds bestaat het beeld dat dat pas in de jaren zestig begon, na Provo. Maar volkshogescholen waren daar al tien jaar eerder mee begonnen, vooral in Friesland en Noord-Holland.

Centra van Samenlevingsvorming

De volkshogeschool richtte zich niet allereerst op de individuele menselijke persoonlijkheid, maar op de samenleving zoals die zich voordoet – ik citeer - : 'gezin, werk, verenigingsleven, plaatselijke of streeksamenleving, volk, volkerengemeenschap. Kennis en meningsvorming daarover dienden verdiept en bevorderd te worden.

Stapel noemde de volkshogeschool een 'centrum van samenlevingsvorming'. Maar dat impliceerde dat de medewerkers van de volkshogeschool zelf ook maatschappelijk actief waren. 'Hoe zouden zij in de volkshogeschool kunnen werken als zij niet zelf in de samenleving daadwerkelijk zouden meeleven en meewerken en vanuit deze samenlevingservaringen zouden kunnen spreken?' Henk van der Wielen waarschuwde in 1958 dat de volkshogeschool geen 'school' mocht worden in de traditionele betekenis van het woord. In telkens nieuwe situaties moest zij zich mengen in nieuwe vraagstukken, zoals toenemende verzakelijking en technocratisering, de rassenverhoudingen, ontwikkeling der achtergebleven gebieden, enz.

Pluralisme

De volkshogeschool wilde algemeen zijn. De belangrijkste keuze die tientallen jaren is gemaakte is de keuze voor pluralisme en het recht op ontwikkeling van minder bedeelde bevolkingsgroepen en minder bedeelde regio's. Dat pluralisme was vooral gericht tegen de verzuiling. De volkshogeschool zag verzuiling als een obstakel voor samenwerking van mensen die op elkaar zijn aangewezen. Men was *not amused* dat er katholieke volkshogescholen werden opgericht en ook niet dat vanuit Kerk en Wereld een Federatie van hervormde Vormingscentra tot stand werd gebracht. Deze 'twisten tussen gelieven' worden in ons boek uit de doeken gedaan. Men voerde gesprekken, jaren lang. Toch bleken de verschillen met de katholieke volkshogescholen en de zeven hervormde vormingscentra reuze mee te vallen. Dat werd al midden in de jaren vijftig duidelijk. Ons onderzoek levert daarom een interessante inkijk in de vroege geschiedenis van de ontzuiling.

Scharrelen

De eerste en tweede generatie volkshogeschoolmensen waren in hoge mate scharrelaars. Ze scharrelden inkomsten bij elkaar uit fondsen, opdrachten van verneigingen en insituten, en subsidies van diverse overheden. Ze klopten aan bij burgemeesters, gemeenteraadsleden, provinciebestuurders, landbouwmaatschappijen. Het particuliere bedrijfsleven werd onophoudelijk bestookt. Het gevolg van dit scharrelen was dat volkshogescholen een groot netwerk opbouwden en verbonden raakten met het maatschappelijk middenveld, althans met het algemene deel daarvan. Door een aantal oorzaken zijn deze banden in de jaren zeventig en tachtig lossier geworden en soms geheel of gedeeltelijk verdwenen. Dat er meer overheidssubsidie kwam is beslist niet de enige verklaring daarvoor, maar het heeft wel een rol gespeeld. Sinds 2009 is er geen enkele rechtstreekse bijdrage meer van de regering. Ook de financiële steun aan het Festival van het Leren werd stopgezet. Dat heeft Learn for life nu voor haar eigen rekening genomen. Ik vind dat bewonderenswaardig en het past geheel in het spoor van de eerste generatie 'scharrelaars'.

Afsluiting

Ik sluit af met de toelichting van de staatssecretaris van OK&W Inso Scholten die in 1961 het belang van het vormingswerk in internaatsverband onder woorden bracht: 'Centra waar volwassenen en jongeren van verschillende geaardheid en levensovertuiging elkaar kunnen ontmoeten, van gedachten kunnen wisselen over de vraagstukken van deze tijd en zich kunnen bezinnen op geestelijke, maatschappelijke en culturele waarden, leveren een niet te onderschatten bijdrage tot het vormen en het in stand houden van een samenleving van evenwichtige mensen met begrip en respect voor elkaar.'